

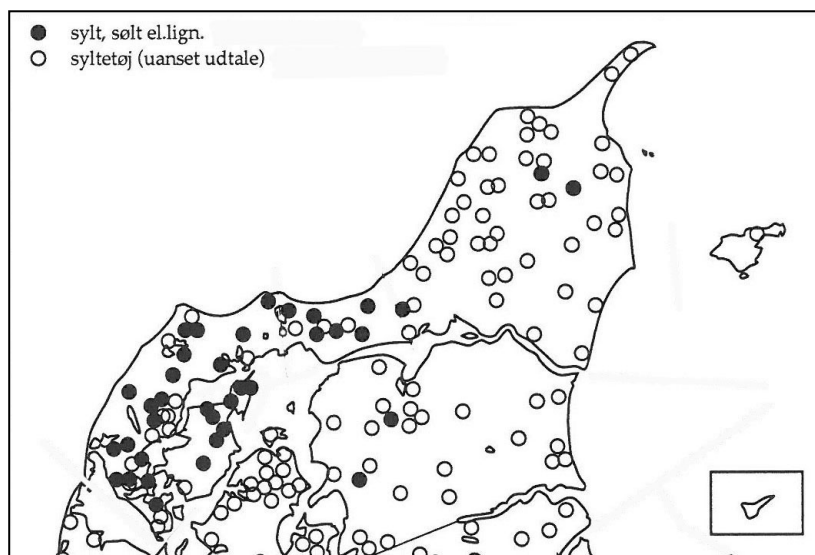
Torben Arboe:***Sylt og sylte* – om flere slags konservering**

I sommer så jeg her i Århus betegnelsen HAVTORN SYLT på et lille marmelade- eller syltetøjsglas og tænkte straks: ja, *sylt* i betydningen 'syltetøj' findes i hvert fald i Thy; men kendes det også andre steder, er det kendt mere generelt i dansk, eller bruges det for at signalere noget egensspecifikt og dermed særlig godt? Underteksten på mærkaten var: *Vesterhaws specialiteter*, hvilket også (især stavningen med -w-) pegede i retning af det regionale, og ifølge etiketten på glassets bagside var producenten fra Vorupør, altså faktisk fra Thy. Interessen var vakt: det måtte undersøges nærmere, hvilket område ordet *sylt* egentlig var kendt i, og hvordan det adskilte sig fra substantivet *sylte* (grisesylte mv.).

1. Substantivet *sylt* = syltetøj

Jysk Ordbog fik mange oplysninger om brugen af ordet *sylt*, da man i 1973 på spørgeliste BN spurgte: Hvad hedder i Deres dialekt "Knægten havde syltetøj i/over hele hovedet" – skønt det var udtrykket "hele hovedet", man var mest interesseret i. (Se kort 1 næste side).

Sylt er her helt klart lokaliseret til Thy, Mors og Hanherred, endda med særlig stor sikkerhed, da ordet er spontant opgivet i stedet for det ord, der indgår i spørgsmålet, nemlig 'syltetøj'. Fx gengives sætningen ovenfor: *æ knejt håd sølt øwer æ hiel hu'e*, fra Nordmors ved optegneren M.P. Ejerslev. Jysk Ordbogs øvrige materiale understøtter denne udbredelse, men har faktisk kun få eksempler fra Mors og Hanherred. Spørgelistebesvarelsene er derfor afgørende for fastlæggelsen af udbredelsesområdet for *sylt* og for, at ordet kan betegnes som almindeligt kendt i Nordvestjylland og Hanherred.

Kort 1. Udsnit af spørgeliste kort BN 4k vedr. betegnelser for syltetøj.

Sylt er ikke registreret i Feilbergs jyske ordbog omkring 1900; men i Ordbog over det Danske Sprog (ODS) citeres ordet fra en ikke nærmere stedfæstet ”syltebog” i 1795: *Tørt Sylt af Kirsebær* hhv. *Vaadt Sylt af umodne Vindruer i Sukker*; fra samme kilde nævnes tillige sammensætningerne *blomme-*, *hindbær-*, *hyben-*, *kvæde-*, *pære-* og *valnødsylt* (jf. *I. Sylt* 3.2, bd. 22, 1944).

I Jysk Ordbogs materiale fra Nordvestjylland og Hanherred omtales *sylt* som den almindelige betegnelse op gennem 1900-tallet, og også slutningen af 1800-tallet. Fra ^oTorsted anfører Torsten Balle således sætningen: *wi ska te' å law sølt* = ’vi skal til at lave syltetøj (af bær)’ og nævner sammensætningerne *rebssølt* = ribssyltetøj, *su'lbærsølt* = solbærsyltetøj (*l* betegner palataliseret *l*). ”Mor havde altid *henə sølt* (= sit syltetøj) i et lille ’kammer’ over ovnen, men det skulle jo ud, når vi skulle bage”, fortælles det i en båndoptagelse fra samme sogn. Fra nabosognet Sjørring har Balle oplysningen, at husmoderen skulle byde på *æ'bəlskywər å sølt*, dvs. æbleskiver og syltetøj, når der blev ”strøget for kålen”: når høstfolkene var færdige med at meje kornet, kom de hjem til gården og tog opstilling ved kålhaven, hvor de muntert strøg leerne

med strygestikkerne og 'truede' med at høste også kålene, hvis ikke husmoderen kom ud og bød på et traktament.¹ Lidt nordligere lød opfordringen fra værtinden, når der blev serveret steg som hovedret ved julegilde: *i ska små-q æ sølt* = I skal smage syltetøjet (Nors sogn), og ligeledes i Nordthy var julesmåkagerne 'jodekager' gerne pyntet med fx lidt kanel eller *let sølt*, dvs. lidt syltetøj. Sydlige i Thy nævnes fx: *æ hår lawe møj sølt i såmer* = jeg har lavet meget syltetøj i sommer, bl.a. *ribssølt* = ribssyltetøj (Thyholm). Ved et bryllupsgilde serverede man bl.a. 'brune kartofler og kogte kartofler *å all slaver sølt å røbeder*', dvs. alle slags syltetøj og rødbeder (Heltborg sogn, jf. *Sydthy Årbog* 1989 p. 64). Fra Nordmors noterer ovennævnte M.P. Ejerslev: *sylt, alm. for Syltetøj*, fx i sammensætningerne *ribssylt, su'lbæsynt* = ribs-, solbærsyltetøj. Fra Hanherred nævnes i optegnelsen °Haverslev ved Anders Fisker, at ribs og solbær skulle *neppes, hwis di sku brogges te sølt* = nippes (dvs. have den visne rest blomst pillet af), hvis de skulle bruges til syltetøj, hvilket var 'noget af et tålmodighedsarbejde'. Syltetøjet kunne her fx bruges til *yw'lka-g* = julekage, en slags kaffekage, der ikke kun blev bagt til jul; den kunne have fyld af æbler, creme, kanel, rosiner, *sølt*, sukat eller remonce. Ville man spæde til *dæn al'men'la be'hål'neŋ o 'sølt* (= den almindelige beholdning af syltetøj), kunne man tage i heden at plukke tyttebær.

2. Etymologi og historie for *sylt* og *sylte*

I ODS-artiklen *I. Sylt* nævnes betydningen 'syltetøj' af subst. 'sylv' som betydning 3.2 på linje med betydningen 'sylte' (= grisesylte, i 3.1), og begge genfindes i den samlede formulering af betydning 3: 'om spise, der er kogt og lagt i saltlage ell. ved henkogning er blevet til en stivnet, geléagtig masse'. Det peger hen mod, at den oprindelige betydning af *sylv* har noget med *salt* at gøre, og ordets øvrige betydninger vedrører da også noget saltholdigt, fx betydning 2: 'saltholdig væske'. I artiklens etymologiske parentes anføres, at *sylv* egentlig er samme ord som subst. *sylte*. For *I. Sylte* anfører ODS som første betydning 'saltholdig væske', herunder 'saltlage', og de to følgende betydninger vedrører madvarer tilberedt med brug af salt, fx om kød, der efter

¹ Denne og andre høstskikke omtales nærmere i min artikel "Jyske gilder i slæt, høst og tærsketid", *Ord & Sag* 3 (1983) s. 26ff.

at være kogt 'lægges i saltlage med forsk. krydderier' (betydning 3, om grisesylte). Dette ord stammer antagelig fra middelnedertysk, jf. etymologien i ODS: "maaske indlaant fra mnt. (= middelnedertysk) *sulte*, saltkilde, sylte, gelé", jf. ... ty. (= tysk) *sulze*, *sülze*"; det tilføjes, at ordet er beslægtet med *salt*. Den lydlige udvikling i tysk tidligere har da formentlig været: *salz* > *sulz(e)* via såkaldt aflyd *a* > *u* (som i fx verbalbøjningen (*singen* >) *sang* > *gesungen*), dernæst *sulz(e)* > *sülz(e)* via omlyd. I *Mittelniederdeutsche Handwörterbuch* (bd. 3, 1974) anføres den omlydte form *sülte* med de nævnte betydninger, og til betydningen 'saltkilde' tilføjes: *Saline*, *Salzwerk*, *spez. die Lüneburger Sülze* = saltudvindingsanlæg, saltværk, specielt Lüneburg saltmine (jf. *'sülte II.2*, sp. 596).

Formentlig er ordene *sylt* og *sylte* indlånt i dansk i hansetiden, da Lübeck var førende hansestad pga. handel med salt fra Lüneburg-området. Skønt der under hovedbetydningen af *'sülte* kun nævnes ting med forbindelse til salt, fx. *I.1 Salzbrühe* (salt væske), anføres også sammensætninger med (bær og) frugter mv.: *sültebe:ren* = *eingemachte Birnen* (dvs. syltede pærer), *sülteque-den*, *sültenö-te*, dvs. syltede kvæder hhv. nødder, hvor der antagelig ikke har været anvendt salt. *Sülte* vedrører altså snarest *konserveringen* og ikke alene *konserveringsmidlet*, der kan være salt eller andet.

Herigennem har vi næsten besvaret det oplagte spørgsmål: Hvordan er *sylt* kommet til at betyde *sødet* frugtvare som i HAVTORN SYLT, når udgangspunktet efter alt at dømme har været *saltet* madvare og i sidste instans *salt*? Det skyldes formentlig, at subst. *sülte* tidligt kom til at betyde 'noget konserveret' og verbet *sülten* tilsvarende 'konservere'. *Sülten* har nemlig allerede i middelnedertysk også betydningen: (*Früchte*) *einmachen*, *gelieren*, *kandieren*, dvs. henkoge, gelere, kandisere (frugter), jf. *Mittelniederdeutsche Handwörterbuch* bd.3 sp. 597. Her nævnes ikke noget om et anvendt sødestof; men ud over syltede nødder nævnes *sülte(de) engever*, dvs. syltede ingefær, så antagelig har også krydderier kunnet bruges i sylteprocessen. Ordene er for længst udgået af tysk sprogbrug; i stedet for *sülzen* bruges nu især *einmachen*, der kan betyde både 'nedlægge i saltlage' og 'henkoge, sylte med sukker'.

3. Substantivet og verbet *sylte*

I ODS defineres subst. *sylte* som en geléagtig masse fremkommet ved kogning af 'flæsk, kød, fisk olgn.' ved brug af salt og krydderier (jf. *I. Sylte* 2). Under den følgende betydning nævnes desuden 'kaal, frugter olgn.' som noget, der blev kogt ... '(stærkt) i en suppe ell. sovs, der stivnede ved afkøling'; men det understreges (jf. *I. Sylte* 3), at den enerådende betydning i nutiden er: 'spise af flæsk ... ell. af kødet paa et svinchoved ... der lægges i saltlage med forsk. krydderier', jf. sammensætninger som *flæskesylte* og *grisesylte*. Disse former for sylte er også velkendt i dialekterne, så her skal blot nævnes et eksempel på brug af endnu et konserveringsmiddel, nemlig eddike: når grisehovedet var kogt, blev det "nedlagt i en Gryde med Eddike, Laurbærblade, hel Peber, Ingefær, nogle faa Nellike og Allehaande, saa kunde det holde sig frisk (som sylte) til langt hen i Vinteren" (Karen Thuborg, Harbøre, MVJy).

Måske er det lidt overraskende, at verbet *sylte* som antydnet ovf. kan bruges om fisk; derfor nogle eksempler på det. Det gælder især vedr. sild og makrel; det findes i flg. områder i Nordjylland. – Vendsyssel: *småsel' bløw søltje hæn* = småsild blev syltet hen (AEsp.VO.).² – Hanherred: *sølte, røge sel* = syltede, røgede sild (Torslev); (når hun fik sildinger, dvs. små sild) *så søl-tø hon æn stu'r krok an'sjo'sær* = så syltede hun en stor krukke ansjoser (°Haverslev). – Thy: (til aften fik vi) *sølte fesk, det ku væ ho heller knudder* = syltede fisk, det kunne være hå (en slags lille haj) eller knuder (dvs. ferskvandskvabber, jf. ³*knude* i Jysk Ordbog) TMortens.Kletmøller.13. *ma'krøl æ gu', når di blywær 'søl:tød* = makrel er gode, når de bliver syltede. °Torsted. Der var *sølte makerel* (= syltede makrel) på bordet, EFrost.FK.96. – Mors: *syl:tød sil* = syltet sild. M.P. Ejerslev, MorsNH.

Syltning af bær mv. i større målestok er en relativt ny praksis, der især hører 1900-tallet til, jf. beskrivelsen: *å søl't* – 'de 'blæw' 'retā,nāk 'e'tj 'møj' 'brucht (= at sylte, det blev rigtignok ikke meget brugt); i *Meddelerens Barndom i 1880'erne sagde man: å vri 'refs 'a', å vri 'bær a'* (= at vride ribs af, at vride bær af), *å søl't er det helt moderne Ord* (°Vodder, VestSønderjy, Bjerrum 1939). Tilsvarende i MVJy: "henkogning el. syltning er noget forholdsvis nyt, i gamle dage *søl'tær vi jo't ant en krø'sbær* (= syltede vi jo ikke andet end krøsbær, dvs. krusbær, tyttebær), Skautrup.H.I.246. Bærsyltning mv.

² Forkortede litteraturangivelser kan søges i "Kilder" på www.jyskordbog.dk

krævede jo dels adgang til billigt (dvs. industrielt fremstillet) sukker, dels anlæg af haver med frugtbuske mv., hvilket man først begyndte på i slutningen af 1800-tallet.

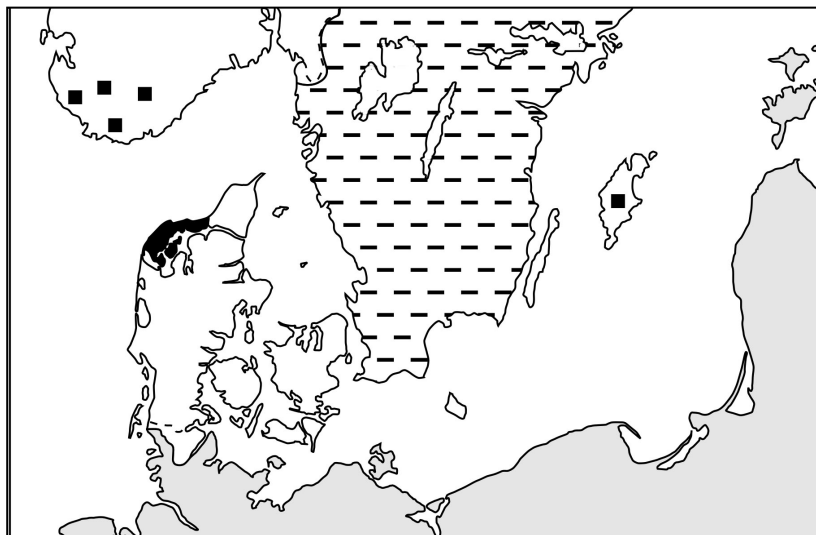
Det til verbet *sylte* dannede subst. *syltetøj* er dermed også relativt nyt: ”folk havde lige begyndt at avle græskar, og der var sat *nøj å dehæ'r nøj' muerens Søltdt'etøj o' æ Bu'er*” (= noget af det her nymodens (græskar)syltetøj på bordet, ved et gilde) (Salling, TKrist. BT.4, ca. 1900). Stedvis tog man beskedent til vin og syltetøj ved gilder: ”Syltetøjet gaar om efter Maaltidet som Dessert med en fælles Teske, hvoraf hver suger sig et par Bær” (Ommers, FKrag.LL.259). Andre steder trakteredes her rigeligere, fx med ”*æn træje-fi-ær sla-wls syltätöw*” (= en tre-fire slags syltetøj); syltetøjskopperne gik rundt efter hinanden ... en ske i hver kop, med den spiste de så allesammen, den ene efter den anden” (NPBjerreg.Ommers.43).

4. Sylt i skandinavisk perspektiv

I svensk er *sylt* det almindelige ord for syltetøj, jf. *Svensk-dansk ordbog* (2010): *sylt* = syltetøj (s. 980), dertil sammensætningen *hallonsylt* = hindbærsyltetøj (s. 365). I *Svenska Akademiens Ordbok* (SAOB) anføres ’syltetøj’ som første og vigtigste betydning, idet definitionen (i oversættelse) lyder: ”om (sædvanligvis halvfaste el. halvflydende) sukkerkonserverede hele el. sønderdelte bær el. frugter (af og til også om stilke el. andre vækstdele)”, med tilføjelsen: ”tidligere også om nedlægning i saltlage el. eddike af andre madvarer, især grønsager el. kød” (bd. 33, 2002, S15528). I artiklen opregnes et stort antal sammensætninger med *sylt* som sidsteled, fx *blåbærs-*, *hjortron-*, *jordgubbs-sylt* (blåbær-, muldebær-, jordbærsyltetøj), desuden mange med ordet som førsteled, fx *sylt-glas*, *sylt-pannkaka* (syltetøjsglas, pandekage med syltetøj). Etymologisk jævnføres ordet med dansk, og man nævner ikke direkte noget om indlån fra middelnedertysk. Men den forbindelse knytter SAOB i artiklen på substantivet *sylta* i betydningen ’grisesylte mv.’, hvor der anføres (i oversættelse, med opløsning af forkortelser): ”sandsynligvis ligesom dansk og norsk *sylte* af middelnedertysk *sulte* (saltkilde, sylte, gelé)”, jf. *sylta* sbst.³, S15531f.). Også i 1800-tallet blev *sylt* henregnet til svensk rigssprog; det er således optaget i A.F. Dalin: *Ordbok öfver svenska språket*, jf. SYLT (=) *I sockar inkokade frukter eller bär* (bd. 2 (1853) s. 499).

Derimod findes *sylt* i denne betydning kun i få svenske dialektordbøger; det ses fx ikke hos Ihre: *Swenskt Dialect Lexikon* (1766), hos Rietz: *Svenskt Dialekt-Lexikon* (1867) eller P. Möller: *Ordbok öfver halländska Landskaps-målet* (1858). Det optræder heller ikke i nyere udgivelser som Lundbladh: *Skånska dialektord* (2012), Lundbladh og Reiz: *Blekingeska dialektord* (2013) eller den store *Ordbok över folkmålen i övre Dalarna* (1961ff., hæfte 39 (2010)). Det er dog formentlig dette ord, der i Noreen: *Ordbok öfver Fryksdalsmålet* (1878) anføres som: *syllt* s.f. *sylt* (s. 103, 's.f.' = substantiv femininum); det ses ikke i den tilknyttede *Ordlista från Värmlands älfdal*. Med sikkerhed er ordet kun afhjemlet fra Gotland, jf. sammensætningen *sylt-päron* (= syltepærer) i *Gotländsk Ordbok* (1941-1945), forklaret som (i oversættelse): ”i eddike og sirup indlagte små pærer, af og til tilsat kanel, kryddernelliker m.m.; spistes til steg ved bryllup og gæstebud” (bd. 2 s. 1042). I *Ordbok över Laumålet på Gotland* anføres artiklen: *sylt* (=) *inkokta bär o.d.* (= og lignende), desuden sammensætningen: *sylt-picka* (=) syltede småpærer (bd. 4 (1986), s. 1399). Det kunne være fristende her at se en direkte forbindelse tilbage til det middelnedertyske *sült*, idet Visby på Gotland var en vigtig hanseatisk handelsplads i middelalderen, og meget af den middelnedertyske påvirkning af svensk stammer herfra. Men det er nok mere sandsynligt, at *sylt* i det gotlandske materiale er indkommet fra svensk i nyere tid; det første citat ovenfor omtaler en tilsvarende skik som nævnt for jysk i afsnit 3.

Sylt i betydningen 'syltetøj' findes også i norsk; det er dog ikke medtaget i *Norsk-dansk ordbog* (1955), men i *Norsk Ordbok* (bd. 11, 2013). I sidstnævnte anføres det i artiklen *II sylt* som både rigsmål og dialekt, og der anføres lokaliteterne: Lista, Eiken, Dal, Jr, Høylandet. Hovedparten af disse viser sig at ligge i det sydvestlige Norge: i henhold til stednavnelisten i bd. 1 er Dal = Dalane i Rogaland, Jr er Jæren, dertil kommer Lista samt Eiken i Agder fylke; Høylandet ligger derimod nord for Trondheim. På kort 2 er Jæren, Lista, Dalana og Eiken indtegnet sammen med *sylt*-området fra kort 1; desuden er *sylt* i svensk rigsmål og på Gotland angivet.

Kort 2. Udbredelse af *sylv* = 'sylvetøj' i skandinaviske sprog og dialekter.

Fokuserer man på den vestlige del af området, tænker man uvilkårligt: her, mellem Nordvestjylland og Sydvestnorge må der have været en handelsforbindelse, siden ordet er så klart lokaliseret til de to kystområder ved Skagerrak. Det har også sin rigtighed: her fandt en omfattende "skudehandel" sted (i hvert fald fra 1600-tallet) via de såkaldte sandskuder fra bl.a. Klitmøller i Thy og Thorup strand i Vesterhanherred, jf. fx C. Klitgaard: 'Den nordjyske Skudehandel', i *JySaml.5Rk.I* (1932-34) s. 382ff. Man udvekslede især korn fra Jylland med tømmer fra Norge, men også andre varer; betegnelsen *sylv* kan udmærket være kommet til Norge ad denne rute.

Afslutning

Efter de historiske og geografiske udredninger overfor kan det være på sin plads lige at se SYLT og HAVTORN SYLT i et mere sprogsociologisk perspektiv. Brugen af ordet netop nu er nemlig et godt eksempel på,

hvad man betegner som (*dialekt-*) *kommodificering*³, dvs. at et dialektalt el. regionalt ord, der opfattes som (særdeles) positivt, bruges som et salgsargument for en bestemt vare (omtales bl.a. på www.dialekt.dk). Det gælder også betegnelser som *Vesterhavssost*, *Bornholmerkylling* m.fl. og vil nok blive mere og mere anvendt for at fremhæve den enkelte vare som på en eller anden måde unik eller fremragende. HAVTORN SYLT indgår som nævnt i *Vesterhaws specialiteter*, og disse er en serie produkter, som ifølge etiketten på låget af syltetøjsglasset hører under det registrerede varemærke *Niels & Sinne's Univers*. Producenter og leverandører hertil fremhæves samme sted som "nøje udvalgte", de leverer "specialprodukter af høj kvalitet ... fremstillet ved håndkraft ... inspireret af vestjyske opskrifter og de unikke lokale råvarer", og der henvises til adressen www.nielsogsinne.dk. Her præsenteres en større fortælling om produkterne, med flotte billeder af området både fra hav- og landsiden. I kommentarerne til en lille film "afsløres" det, at Niels & Sinne⁴ er "et fiktivt fiskerpar": der har været mange personer med disse navne gennem de 300 år, fortællingen omhandler. Filmen viser også, dels hvordan man indsamler bær af havtorn mv. i Nationalpark Thy, dels andre af seriens produkter, fx BLÅBÆR SYLT, honning og BRØSUKKER (= brystsukker, dvs. bolsjer). Man forsøger altså meget bevidst at skabe et *brand*, et slagkraftigt markedsføringskoncept, der understreger, at produkterne har høj kvalitet som følge af den lokale forankring. At egnen i sig selv er noget ganske særligt, fremhæves også ved henvisning til en bog, en familiesaga fra stedet, kaldt *En Hawstok Saga* (udg. 2010).

³ Betegnelsen er afledt af engelsk *commodity* (= vare); emnet omtales bl.a. på www.dialekt.dk

⁴ 'Sinne' er en jovial form af Signe, Hansigne og lign., en slags kælenavn til kvinder med disse navne.